

סקירת ספרות

פרק 1: מרחב ציבורי ובעיותיו

אין להתייחס למושג "מרחב ציבורי" על פי הקשרו הפיזי והמרחבי בלבד, כי אם גם בהקשרו החברתי והתקשורתי. טביעת המושג על ידי יורגן הברמאס בשנת 1962 הצמיחה דיון מסועף וביקורתי סביב הנושא, שבעקבותיו הפך המושג שנוי במחלוקת ובעייתי.

משמעותו החברתית-תקשורתית של המושג "מרחב הציבורי" הינו תחום משותף בו פרטים בחברה מייצרים דיון חופשי, פתוח ורציונלי, וכזה שלא מושפע מגורמי אינטרסים פוליטיים. במסגרת הדיון במרחב הציבורי מועלים נושאים הקשורים לציבור, ודעת קהל עצמאית יכולה להתגבש באמצעותו. במסגרת הדיון המשתתפים יכולים להביע דעות שונות שלעיתים מנוגדות ליתר הדעות המועלות בו. הדיון יכול להתבצע באמצעות תקשורת המונים, המדיה החברתית ובכלל זה פגישות פיזיות ואירועים. עוד ניתן לומר כי רק תצורות מרחביות וחברתיות ספציפיות יכולות להביא לטיפוח חריות וזכויות דמוקרטיות לציבור וכך להיחשב כ"מרחב ציבורי" (Habermas, 2010).

בשנת 1962 טבע הפילוסוף הגרמני יורגן הברמאס את המושג "מרחב ציבורי" והתייחס אליו בספרו שיצא לאור בשפה הגרמנית באותה שנה, ומאוחר יותר תורגם לשפה האנגלית (Habermas, 1989). הברמאס כינה והגדיר מרחב ציבורי כ"ספרה ציבורית" שנמצאת בתווך שבין הספרה הפרטית של הפרט לבין הספירה הפוליטית של הממשל. מבחינתו של הברמאס, הדיון המתקיים בספרה הציבורית הינו דיון פתוח שיכול להכיל את כלל האזרחים החפצים לקחת חלק בו. הדיון מתנהל בצורה דמוקרטית ורציונאלית המכוון להיטיב עם הציבור, תוך גיבוש עמדה ביקורתית וכוח כנגד הספרה הפוליטית וההחלטות המתקבלות בה. על פי הברמאס, בספרה הציבורית מתגבשת הלכה למעשה דעת הציבור, וזו אמורה להביא לידי מימוש את הרצון הכללי של הציבור ולא את האינטרס הפרטי של הממשל (שם).

גישת המרחב הציבורי של הברמאס הינה תולדה של שינויים היסטוריים וחברתיים. בסוף המאה ה-18 באירופה הגיע לסופו המשטר הפיאודלי שלפיו השליטים הם בעלי הכוח, ומעצם היותם בעלי הסמכות הם אלו שקיבלו החלטות עבור הציבור מבלי לערוב. מאוחר יותר, החברה האירופית החלה לעודד את הציבור להיות מעורב פוליטית באמצעות דיון ציבורי, וכך למעשה נוצר "המרחב הציבורי הבורגני". המעמד הבורגני החל באמצעות דיון ביקורתי של התנהלות השלטון, כמו גם לקדם אידיאליים ושוויון זכויות. בנייתו ההיסטורית של הברמאס את המרחב הציבורי הבורגני הוא מצביע על מספר תנאים לקיומו של המרחב הציבורי החדש שנוצר על ידי הבורגנים המשכילים. ראשית, נגישות מרבית לכל אזרח שחפץ להשתתף בדיון באופן וולונטרי, תוך התעלמות מהבדלי גזע, דת ומין. התנאי השני הינו קיום דיון בעניין משותף. כלומר, דיון אודות נושאים המכוונים לטובת הציבור שבעבר היו מושתקים ונתונים להחלטת המדינה בלבד. נוסף לכך, ההשתתפות בדיון אינה מתוך אינטרס פרטי או מוסדי, כמו גם השתתפות פעילה מתוך רצון אמיתי להביע עמדה. מצדו של הברמאס, החברה הבורגנית הצליחה לקיים תנאים אלו וקידמה דיון ציבורי בורגני על כל היבטיו (Habermas, 1989).

על פי הברמאס, המרחב הציבורי שאופיין בחופש והיעדר השפעות ממסדיות איננו קיים עוד, שכן הוחלף במרחב ציבורי של דמוקרטיות ההמונים. לטענתו, המרחב הציבורי חדל להתקיים בסביבות המאה ה-19 עקב תהליך שכינה "פיאודליזציה מחודשת" שבמסגרתו התרחשו מספר תמורות חברתיות-פוליטיות.

ראשית, אמצעי התקשורת החלו לעבור התמסחרות וריכוזיות והגבירו את תרבות הצריכה שהפכה את האזרחים לצרכני מידע. נוסף לכך, בעקבות התהליך נוצרה מדינת רווחה שדואגת לפרט והפרט הופך תלוי בה. כמו כן, קבוצות פוליטיות וכלכליות בעלות אינטרס תפסו את מקומה של הדמוקרטיה והאפשרות של הציבור לקחת חלק בדיון במסגרת המרחב הציבורי. קבוצות אלו השתלטו על הדיון הציבורי והחלו לקדם את האינטרס שלהם מבלי התייחסות לאינטרס הציבורי וטובת הכלל (Habermas, 1989).

כתוצאה מהתמורות החברתיות והפוליטיות שהתרחשו בשנים אלו, המרחב הציבורי החל להיות נשלט על ידי תקשורת ההמונים והמדיה. זירת התקשורת והמדיה הינן סוג חדש של השפעה וכוח תקשורתי אשר מנוצל למטרות מניפולציה על הציבור, כאשר הוא שולט וקובע מה יוצג לציבור וכיצד ישפיע עליו. כפועל יוצא מהשתלטות על המרחב הציבורי וכפיפתו לכוח התקשורתי החלה תופעה חברתית-פסיכולוגית שהפכה את ציבור הצופים לפאסיבי ונטול ביקורתיות וכן פירקה את הציבוריות והקולקטיביות. זאת ועוד, התכנים המוצגים לציבור באמצעות תקשורת ההמונים נבחרים בקפידה ואסטרטגיה מובנית כאשר נושאים או תכנים ספציפיים מקבלים ייצוג מועדף. נוסף לכך, התכנים המועברים בתקשורת לציבור מטרתם לשכנע אותו באמצעות מניפולציה רגשית, הבטחות שטחיות והיעדר אידאולוגיה. במצב זה הדיון הוא אינו ביקורתי, רציונאלי ופתוח, אלא אסטרטגי ומהונדס. הברמאס טוען כי תקשורת ההמונים מציגה לציבור הצגה של דמוקרטיה מבויתת, דבר שהופך את המרחב הציבורי לפיקטיבי ומדומה (שם).

בדומה לטענותיו של הברמאס, תקשורת ההמונים המציגה תכנים מובנים ונשלטים על ידי כוחות פוליטיים וכלכליים, גם סטוארט הול סבור כי אמצעי התקשורת השונים מייצרים קונצנזוס. הוא טוען כי אמצעי התקשורת אינם משקפים באופן טבעי את המציאות כפי שהיא, כמו גם את החברה על שלל גווניה ומגזריה. אדרבא, אמצעי התקשורת הינם כלי המסייע למגזרים החזקים בחברה לשמר את ההגמוניה השולטת ולעצב את המציאות המדומה שנקבעת אפוא באמצעות ההבניה החברתית ומהתנות. המציאות המדומה המוצגת על ידי אמצעי התקשורת, מתוחזקת ומפוקחת על ידי החזקים שדואגים לשמר את מעמדם, כוחם ושמן הטוב. כפועל יוצא המסרים התקשורתיים המוצגים לציבור הינם לכאורה טבעיים ואמיתיים, אך בפועל הם אינם ניטרליים ואותנטיים והם פרי ידיהם של האליטות החזקות המפסלות אותם בהתאם לצרכיהן ומהווייהם. כתוצאה מכך, קבוצות המיעוט והחלשים בחברה מודרים באופן תדיר מהמרחב הציבורי והתקשורתי באמצעות שתי שיטות הדרה עיקריות. הראשונה, הכחדה סמלית, שיטה זו הינה למעשה הימנעות או צמצום הייצוג התקשורתי של קבוצות החלשים. הגישה השנייה הינה שימוש בסטראוטיפים על מנת להעצים ולהדגיש את המאפיינים החיוביים של קבוצת החזקים ומאידך להחליש את החלשים (קמה וטלמון, 2014).